

Розділ 5. ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

М. М. МІКУЛІНА. ВІД СИСТЕМИ ДО СТРУКТУРИ СИСТЕМИ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Досліджуються особисті немайнові права фізичних осіб як система сутнісних ознак, що відмежовує її від інших систем, а також роль системності – основної, фундаментальної властивості об'єктивного світу.

Ключові слова: особисті немайнові права фізичних осіб, система, системність.

Исследуются личные неимущественные права физических лиц как система существенных признаков, которые разграничивают их с другими системами, а также роль системности – основного, фундаментального свойства объективного мира.

Ключевые слова: личные неимущественные права физических лиц, система, системность.

The article investigates the individual moral rights as a system of intrinsic characteristics that differentiate them from other systems, as well as the role systemic – the basic, fundamental properties of the objective world.

Key words: moral rights of individuals, system, systemic.

Велике значення як для теорії, так і для практики має обґрунтоване наукове уявлення про систему особистих немайнових прав фізичних осіб.

Розглядаючи систему особистих немайнових прав з позиції природного права, можемо констатувати, що вона є ширшою, ніж з точки зору позитивного права, тобто у врегульованих законом особистих немайнових відносинах завжди залишатимуться випадки (всі неможливо передбачити), які виникатимуть у практиці застосування цих норм. Маючи певні особисті немайнові блага від природи, людина реалізує свої природні права на них. Насамперед, при здійсненні особистих немайнових прав людина (індивід, який по-різному розуміє ці права) керується своєю мораллю, тобто відчуває межі максимально дозволеного. «Якщо брати до уваги лише норми законодавства, якими регулюються особисті немайнові відносини, користуватися лише «буквою закону», що охороняє особисті немайнові права, то неможливо зрозуміти обсяг цих прав, визначити межі їх здійснення»¹. Закріпивши певне особисте немайнове право нормою права, неможливо встановити межу, за якої відбуватиметься порушення цього права. Відчуття порушеності такого права виникає у свідомості людини, тобто залежить від індивідуального сприйняття.

Поняття «система» визначається як внутрішньо впорядкована структура елементів, яка становить цілісність, сукупність організаційних засад, норм та правил, обов'язкових для певної галузі²; цілісне утворення, якому притаманні інтегровані якості, та які не властиві окремо взятим компонентам, і виникають завдяки їх взаємодії у системі³.

Витоки уявлення про системність сягають часів античності. Системність була загальною концепцією про упорядкування, цілісність буття. О. Конт, Г. Спенсер,

М. Вебер та інші визначили зміст таких понять, як елемент, відношення, суб'єкт, об'єкт тощо. У філософському значенні поняття «система» – це впорядкована певним чином множина елементів, які пов'язані між собою і утворюють при цьому цілісну єдність⁴ чи спосіб впорядкування онтологічно незалежних елементів, які поєднуються за функціональною ознакою⁵.

Для виокремлення системи особистих немайнових прав необхідно проаналізувати, зокрема, роль системності як основної, фундаментальної властивості об'єктивного світу. Успіхи сучасної науки і практики свідчать про те, що оточуючий світ складають не окремі, ізольовані один від одного предмети, явища, процеси, а сукупність взаємопов'язаних об'єктів, певного роду системні утворення⁶. В.Г. Афанасьєв доводить, що системні утворення є лише відображенням системності об'єктивного світу, яка стають невід'ємною частиною сучасного пізнання і практики, зокрема практики правового регулювання найважливіших суспільних відносин. Жодна наука не може обійтися без системних уявлень, системного підходу до вивчення й регулювання будь-яких явищ і процесів. Системність, як характерна риса дійсності, фіксує перевагу у світі організованості над хаотичними змінами.

На сьогодні актуалізуються системні дослідження, що зумовлено практичною необхідністю цілісного, системного і комплексного освоєння та перетворення природних й суспільних умов життя, а також тим, що сучасне теоретичне й практичне знання та діяльність настільки поглиблюються, спеціалізуються і диференціюються, загальна картина суспільного буття, суспільна практика немов розпадаються на окремі, на перший погляд не пов'язані між собою, відособлені один від одного фрагменти або форми діяльності. Виникає необхідність не тільки систематизації знання та діяльності, але й інтеграції, синтезу, відновлення загальної картини суспільного буття, суспільної практики загалом⁷.

Системний підхід до дослідження складних динамічних цінностей сприяє виявленню внутрішнього механізму не тільки дії певних її компонентів, а й взаємозв'язки та їх взаємодія на різних рівнях. Системний підхід на сьогодні вважається методологією дослідження об'єктів як систем. Система має такі складові: 1) зовнішнє оточення, а саме вхід і вихід системи, зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотній зв'язок; 2) внутрішня структура, тобто сукупність взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують процес взаємодії суб'єкта і об'єкта, 3) досягнення мети системи⁸. Звідси випливає, що система є цілісним комплексом взаємопов'язаних компонентів, яким притаманна особлива єдність із зовнішнім середовищем, та підсистемою системи вищого рівня.

Система повинна складатися з елементів, інтегрованих один з одним шляхом встановлення впорядкованих зв'язків. Систему розглядають як «цілісну сукупність елементів, а системотворчий чинник об'єднує їх в цілісну систему. Цій системі притаманна певна ієрархічність, зумовлена функціональним характером системоутворення та співвідносності елементів»⁹. Крім ієрархії системи деякі дослідники зосереджують увагу на структурно-функціональній характеристиці елементів системи, серед яких виокремлюють первинний елемент, як такий. Такому елементу властиві мінімальність, неподільність¹⁰. Ще систему розглядають як сукупність елементів і мережі зв'язків між ними, організованої певним чином¹¹. Також як обумовлене економічним і соціальним устроєм суспільства внутрішнє об'єднання в узгоджене, підпорядковане і єдине ціле правових норм та одночасний їх поділ на відповідні галузі, котрі, як такі відносно самостійні, усталені і автономно

функціонуючі.

Виокремлюють такі ознаки системи: а) доцільність – прагнення до досягнення конкретної загальної системи; б) структурованість, відносна внутрішня організація (самостійність) множинності компонентів (елементів); в) єдність та цілісність складових компонентів (елементів); г) входження як підсистеми до системи вищого порядку¹².

Отже, по-перше, очевидна доцільність визначення загальної системи особистих немайнових прав тому, що всі елементи повинні бути спрямовані на досягнення загальної мети – забезпечення охорони та захисту особистої немайнової сфери кожної особи; по-друге, структурованість притаманна системі особистих немайнових прав – між цими правами існує відносна внутрішня організація; по-третє, особисті немайнові права становлять цілісний комплекс норм, що охороняють та регулюють особисті немайнові відносини; по-четверте, ці права, як підгалузь, входять до системи вищого порядку, а саме системи цивільного права.

Ураховуючи зазначене, можна дійти висновку, що система – це сукупність елементів певного явища, пов'язаних між собою та упорядкованих, певним чином структурованих та згрупованих за певними критеріями, які у сукупності створюють систему. На нашу думку, елементами системи особистих немайнових прав слід вважати власне самі особисті немайнові права, тобто їх сукупність; їх взаємозв'язки свідчать про систему особистих немайнових прав, а звідси – про їхню класифікацію. Якщо розглядати сукупність особистих немайнових прав як підгалузь цивільного права, то можна говорити про систему як сукупність інститутів, правових норм, а, можливо й благ, на які закріплюються ці права.

У літературі елементами системи права прийнято вважати галузі, підгалузі, інститути, норми. Ураховуючи логіку такого підходу, можна характеризувати елементи системи особистих немайнових прав фізичної особи. Застосовуючи таке бачення, синонімом поняттю «система» буде поняття «структура» як: об'єктивно зумовлена потребами правового регулювання її внутрішня організація, яка виражається в її поділі на окремі елементи, що зв'язані між собою; сукупність чітко визначених елементів, які у процесі взаємодії забезпечують функціональну самостійність норми; внутрішня будова, внутрішня форма, спосіб зв'язку і порядок розташування структурних елементів, які є її складовими.

Елемент має брати безпосередню участь у створенні системи, без якого вона не може існувати. Особливістю елементів є те, що їм притаманні визначені властивості, незмінні у межах відношення; більш конкретне поняття, визначення якого зберігає особливості змісту, що виражається категорією частини; включає і ознаки, які дозволяють відносити їх до найбільш важливих, суттєвих частин системи.

Первинному, основоположному елементові повинні бути притаманні такі властивості, як мінімальність, неподільність; до того ж диференційоване виокремлення первинного елемента у різних структурних зрізах не повинно відображати всієї цілісності системи.

На думку Р.О. Стефанчука, особисті немайнові права фізичних осіб у своїй сукупності складають певну систему. Ця система внутрішньо диференційована та зовнішньо цілісна і спрямована на забезпечення немайнових інтересів фізичної особи шляхом наділення її відповідними суб'єктивними правами. В цілому ж система особистих немайнових прав фізичної особи буде вдосконалюватись та розширюватись враховуючи постійно зростаючу кількість, зміст та обсяг відповідних

прав, які є її елементами»¹³. «Не потрібно... вдаватися до «біологічних крайнощів» та визначати значимість цих благ не з позиції соціальної їх цінності, а під девізом «біосоціальної реальності»¹⁴.

Структура системи особистих немайнових прав у межах системи цивільного права ще розглядається як підгалузь. Звідси – її структурними елементами є інститути, які складаються з норм, що регламентують особисті немайнові права, та є первинними елементами структури системи цих прав.

Ю.Ю. Івчук¹⁵ виокремлює такі ознаки інституту: а) однорідність фактичного змісту – кожен інститут покликаний регулювати самостійну, відносно відособлену групу відносин або окремих вчинків людей; б) юридична єдність правових норм – складові норми утворюють єдиний комплекс; виявляються у загальних положеннях, правових принципах, специфічних правових поняттях, що створює особливий, притаманний цьому виду відносин, правовий режим регулювання; в) нормативна відособленість – відособлення утворюючих правовий інститут норм у главах, розділах, частинах, інших структурних складових закону чи іншого нормативно-правового акту; г) повнота регульованих відносин – інститут права охоплює такий набір норм, який покликаний забезпечувати регулювання таких відносин без прогалин.

Критеріями розподілу інститутів особистих немайнових прав вважаються: предмет регулювання; частини, глави, розділи законодавства; характер та зміст впливу норм на суспільні відносини; спосіб правового регулювання суспільних відносин; сфера правового регулювання цих відносин; структура правового інституту. Всі ці критерії тісно пов'язані, однак основним з них є предмет правового регулювання.

Наразі, взявши за основу Цивільний кодекс України, підгалузь особистих немайнових прав переважна більшість дослідників поділяє на інститути за предметом правового регулювання: 1) інститут особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи; 2) інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття; 3) інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності.

Отже, структура вважається побудовою, поділом певного явища, а система – побудований комплекс цього явища, якому притаманні якісні властивості, певні взаємозв'язки між елементами та ін. Як випливає із теорії права та розуміння системи права як системи правових норм структуру системи особистих немайнових прав складають інститути та норми, що регулюють ці права. З позиції позитивного права та за умови поділу права на галузі, систему становлять підгалузі особистих немайнових прав. Вчені-цивілісти пропонують розглядати систему особистих немайнових прав через класифікацію цих прав, що сприятиме з'ясуванню взаємозв'язків між цими правами, системних зв'язків щодо функціонування цих прав загалом.

Система особистих немайнових прав не може повною мірою постати через структуру і класифікацію, якщо стояти на позиціях природного права. Оскільки не завжди можна передбачити в позитивному праві всіх ситуацій, що виникнуть у майбутньому, після врегулювання нормами закону. Однак, незважаючи на це, створюючи систему особистих немайнових прав, необхідно максимально наблизитися до природи цих прав, урахувати їх природний стан на випадок правового регулювання. «Можливість вибору правильної поведінки є вихідною властивістю людини, яка надана їй від початку створення, тому ніяка норма права не

в силі звільнити її від особистої моральної відповідальності. Так само ніякий закон, який створюється людиною, не має переваги над природним моральним законом, тому не може переважати над совістю, людьми та Богом. Звичайно немає потреби недооцінювати значення позитивного правового регулювання особистих немайнових відносин, як ефективного інструмента втілення зразків моралі, але моральна поведінка є плодом внутрішньої моральної культури, витвором особистого морального переконання, що проявляється у вчинках»¹⁶.

Таким чином, досконалою системою особистих немайнових прав було б об'єднання позитивно-правової і природної систем цих прав, оскільки вона – першоелемент, бо створена природою та існує до її правового регулювання.

Систему особистих немайнових прав слід розглядати урахувуючи їхню класифікацію, адже це є важливим для пізнання природи та сутнісних ознак цих прав, а також для відмежування від інших систем.

1. Федюк Л.В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві: Монографія. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 51. **2.** Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради академік НАНУ М. Попович. – Видавництво «ТЕКА», 2006. – С. 1134. **3.** Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Я. Сухарева. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – С. 19. **4.** Садовский В.Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ. – М.: Наука, 1974. – С. 90. **5.** Солонин Ю.Н. Между системностью и целостностью [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://n-kronov.chat.ru/Solonin.html>. **6.** Афанасьев В.Г. Системность и общество. – М.: Наука, 1980. – С. 3. **7.** Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М.: НОРМА, 2001. – С. 242. **8.** Фатхутдинов Р.А. Управленческие решения: Учеб. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 65. **9.** Тюріна О.В. Сучасні системи правоохоронних органів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2001. – С. 5-9. **10.** Лисенкова О.С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2001. – С. 5-7. **11.** Топалевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2004. – С. 9. **12.** Федюк Л.В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві: Монографія. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 45. **13.** Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України: Дис. ... доктора юрид. наук. – К., 2007. – С. 210. **14.** Красавчиков О.А. Система личностных прав советского гражданина // Цивилистические проблемы правового статуса личности в социалистическом обществе. – Саратов, 1982. – С. 14-17. **15.** Івчук Ю.Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки: Дис. ... канд. юрид. наук. – Луганськ, 2004. – С. 69. **16.** Федюк Л.В. Цит. праця. – С. 84.